

DŮSTOJNÍCI A RIVALOVÉ ALBRECHTA Z VALDŠTEJNA V ROLI STAVEBNÍCH DONÁTORŮ V DOBĚ TŘICETILETÉ VÁLKY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

Ivana Panochová, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha

Obraz třicetileté války jako umělecky stagnující epochy, jejíž architektonická produkce ve střední Evropě je slohově anachronická a umělecky netvůrčí, se v posledním desetiletí začíná měnit.¹ Převládající názor o stavebním útlumu v éře řinčících zbraní vyvrací již pouhý přehled dochovaných staveb na historickém území Českého království, tj. především v Čechách a na Moravě, který je překvapivě obsáhlý a zdaleka se neomezuje pouze na tradiční dominantní kulturní centra.² Stavebnická magnificence několika mocných knížecích rodů z císařova nejužšího okruhu (Lichtenštejnové, Albrecht z Valdštejna, kardinál František z Ditrichštejna), funkčně utilitární nebo propagandisticky rekatolizační architektura členů dvorské i nižší úřednické šlechty na lokálních českých panstvích (Vilém Slavata z Chlumu, Jaroslav Bořita z Martinic, Adam ml. z Valdštejna, Jeníšek z Újezda, Sezima z Vrtby, Vratislav z Mitrovic), stavební aktivity důstojníků císařské armády i finančně nejvíce omezené fundace církevních institucí a měst tak doplňují aktuální uměnovědný obraz soudobé bohaté stavební produkce v německých knížectvích či v Polsku.³ Stavební podniky na venkovských regionálních panstvích zároveň dokládají, že se fundátorské zázemí, v pobělohorském období razantně proměněné, neomezuje výhradně na církevní řády (zejména jezuity) a několik málo magnátských osobností.

V době třicetileté války zaznamenáváme řadu lokálních uměleckých středisek, jejichž významná část se geograficky kumuluje v blízkém dosahu vídeňského politického centra (Valtice, Mikulov, Brtnice, Jindřichův Hradec, Hluboká, Březnice). Značná kulturní autonomie těchto periferních dominií, budovaných z pobělohorských konfiskací, se projevuje zejména určující rolí individuální umělecké představy stavebníka, zaměstnáváním stálého okruhu stavitelů a řemeslníků či preferováním svébytných urbanistických koncepcí.⁴ Lokální kulturní samostatnost těchto středisek lze nahlížet jako paralelu absolutistického postavení lokálního pozemkového vlastníka – katolického šlechtice, jehož společenskou pozici v třicetiletém mezidobí zakládá výhradně loajalita vůči císaři.⁵ Na úrovni „*druhořadé*“ středostavovské aristokracie⁶ proto nepřekvapuje, že mezi šlechtici, kteří se prostřednictvím fundátorské činnosti identifikovali s novými poměry, případně s odlišným kulturním prostředím v nové vlasti, nalézáme dvě hlavní společenské skupiny, které osvědčily svou oddanost císaři: jednak domácí představitele soudně exekutivních a zemských institucí, z nichž někteří zasedali při staroměstské popravě českých pánů roku 1621 (například Přibík Jeníšek z Újezda, stavící v Březnici a okolí, hrabě Sezima z Vrtby, podporující sakrální stavby ve Voticích a v Praze, či Adam ml. z Valdštejna, stavebník pražského paláce a zámku ve Vinařicích), a jednak členy cizí vojenské šlechty z evropských rodů. S výjimkou Přibíka Jeníška z Újezda, který vytvořil podmínky pro ranou tvorbu Carla Luraga, a Viléma Slavaty, který rozvinul širokou mecenášskou a stavebně rekatolizační činnost na svých jihočeských a jihomoravských panstvích, lze charakterizovat regionální stavební produkci zemské úřednické šlechty jako utilitárně zaměřenou činnost. Na vybudování správních středisek, resp. hospodářských komplexů na dominiích, se například orientoval defenestrovaný Jaroslav Bořita

z Martinic (v Prunéřově, Smečně a ve Slaném). Ačkoli Martinic patřil k vrchním komisařům, nařízeným k provádění rekatolizace v Čechách, sám překvapivě neinicioval stavbu žádného sakrálního objektu.⁷ Úřednická šlechta, která byla po generace v české krajině zabydlená, tak v architektuře třicetileté války většinou nepřinesla zásadnější typologické, půdorysné či slohové počiny. Její stavebnické preference kontrastují s velkolepými reprezentativními projekty evropského rozhledu, podporovanými vysokými dvorskými úředníky a držiteli knížecích titulů. Úřednická šlechta upřednostňuje městský palác v místě vykonávání úřadu a finanční participaci omezuje na proklamativně církevní podniky císařské rodiny - její veřejně reprezentativní stavebnictví je vázáno především na politická centra v Praze a Vídni.⁸ Důstojníky císařské armády naopak charakterizuje cílená snaha o soukromou sídelní a donátorskou politiku na regionálních latifundiích, ležících často v příhraničních oblastech Českého království. Císařským žoldněřům venkovská rezidenční výstavba umožňovala deklarovat šlechtický životní styl (naznačují, že nejsou pouze vojáky) a znamenala pro ně způsob, jak zejména v závěru vleklého válečného konfliktu vyjádřit svou přináležitost k nové zemi, v níž se chystali vyměnit své dosavadní vojenské řemeslo za správu pozemkového majetku a usadit zde své rody.

Pohledem na stavebnickou činnost nově se formující společenské vrstvy z řad cizí vojenské aristokracie se následující řádky pokusí stručně doplnit stávající představu o mecenášském zázemí, soustředící se (z hlediska umělecké úrovně jistě oprávněně) převážně na stavební aktivity císařského generalissima Albrechta z Valdštejna. O uměleckém i stavebním mecenátu Albrechta z Valdštejna přineslo řadu nových a zásadních poznatků recentní bádání. Rehabilitátor seicenteskní architektury austro-italských tvůrců ve střední Evropě Petr Fidler již v osmdesátých letech 20. století přispěl k výzkumu architektury valdštejnského okruhu svou hypotézou o raně barokním římském školení Valdštejnova stavitele Nicola Sebregondiho, který pro svého zaměstnavatele působil zejména v Praze a Jičíně. Petr Fidler Sebregondimu připisoval též autorský podíl na stavbách v italské Mantově v období do roku 1630, což nejnověji na základě archivního průzkumu potvrdila Michaela Líčeníková.⁹ V devadesátých letech přednesl též autor (poprvé od čtyřicátých let 20. století, kdy se česká a moravská uměnověda odklonila od identifikování architektury první poloviny 17. století s barokními tendencemi) závažné argumenty proti chápání středoevropské architektury seicenta jako retardované a poukázal na její vývojové paralely s převažujícím proudem italského baroka.¹⁰ Obdobnou roli sehrál Petr Fidler při rehabilitaci tvůrčího charakteru architektonického díla Valdštejnova uměleckého rádce Givanniho Battisty Pieroniho. Na nově určené projektantské atribuci Valdštejnského paláce v Praze dovedl autor Pieroniho osobitou koncepční modernost a jeho tvorbu plně vřadil do evropského kontextu.¹¹ Ke vztahu Albrechta z Valdštejna k Giovannimu Pieronimu se recentně vyslovil také Lubomír Konečný, který zkoumal otázku vzniku ikonografického *concetta* malířské výzdoby Valdštejnského paláce. Zásadní Valdštejnův podíl na umělecké podobě jeho monumentálního pražského sídla autor dovedl analýzou autentického textu malíře Baccia del Bianca a zároveň definoval výpovědní hodnotu uměleckého díla o statutu objednavatele a jeho záměrech.¹² Raně barokní italské vlivy, které oba autoři v českém prostředí doložili již pro dvacátá léta 17. století, shrnul Petr Fidler pojmem „*italianità*“.¹³ Stavební činnost důstojníků Valdštejnova vojska a jeho politických rivalů v armádě však naznačuje, že vedle majoritní umělecké orientace na Itálii existoval i druhý proud, opírající se o hispánské vlivy.

Dosavadní malý zájem literatury o společenské aktivity cizích válečných conquistadorů zřejmě zapříčinil příkrý etický odsudek, kterého se jim dostalo již od jejich současníků Pavla Skály ze Zhoře a Jana Ámose Komenského.¹⁴ Velmi kriticky se o vojenské šlechtě vyjádřil i Bohuslav Balbín: „...po bitvě té, pravím, největší část země české rozdána cizincům a zvláště vojákům; jako zvíře stvořené pro veliké hostiny...“¹⁵ Balbín označuje členy „cizáckých rodů“ za „dobráky, kteří se nechtěli vpraviti v naše mravy a v náš jazyk, a ačkoli v Čechách bydleli a statky byli nadáni, chvástali se, že nic společného s Čechy nemají a nikdy míti nebudou, koupili si krví... hřbitov cizinců.“¹⁶ Historiografie 19. století věnovala válečným aktérům jen stručnou pozornost (s výjimkou osobnosti Valdštejnovy), vesměs odsuzující jejich vojenské a násilně rekatolizační činy. Nejhoršího morálního profilu se v literatuře dočkali především dva pověstní ukrutníci, vzeší z hispánského kulturního prostředí, nasazení na „špinavou práci“ rekatolizace českého venkova: císařský generál Baltazar Marradas a jeho pobočník Martin Huerta. Tomáš V. Bílek je odsoudil coby tyranu a sužovatele a František Krásl dodal: „Huerta a Marradas budou vždy v Čechách v neblahé paměti... Při reformaci vedl si [Marradas] nelidsky jako Huerta, že jméno jeho tak jako Huertovo v nechvalné přísloví vešlo.“¹⁷ Ve 20. století se Josef Pekař snažil analyzovat příčiny této „bezohlednosti“ a dovedil, že největší pozemkové držby císař rozdal mezi cizí vojenskou šlechtu nikoli během konfiskací po Bílé hoře, ale až v další konfiskační vlně, která po roce 1634 postihla majetek Valdštejnův.¹⁸ Novější historická literatura, domácí i evropská, se o činnosti Valdštejnových důstojníků a rivalů zmiňuje především v souvislosti s majetkovým kořistěním, v takovém případě nás však setrvávání na morálních hodnoceních překvapí, protože v tomto postoji se vojáci nijak nelišili od ostatních vrstev pobělohorské aristokracie. „Nejvíce nechvalně proslulou skupinou, jež měla prospěch z vítězství Habsburků, byla mezinárodní soldateska, kterou dynastie platila kvůli nedostatku hotovosti panstvími... Španělský žoldněř Baltazar Marradas... se jako pijavice vrhl se svými druhy na oblast kolem Plzně a získal také cenný zámek Hluboká... Největší pohromou ze všech byl Martin Huerta..., jenž v Čechách získal rozsáhlý majetek.“¹⁹ „Ti všichni se během několika týdnů stali představiteli nového kursu císařské politiky a svými zájmy mu propůjčili nejostřejší ráz...“²⁰ Dosavadní bádání si však nevšímá faktu, že představitelé agresivní politické změny zároveň do Čech přinesli novou kulturní orientaci a architektonickou produkci, kterou v novém prostředí podporovali, přizpůsobovali aktuálním stylovým směrům. Právě umělecký mecenát přitom často „vylepšil“ historický profil dalším exponentům politické scény na pozadí třicetileté války.

Španělský generál v habsburských službách a člen johanitského řádu don Baltazar Marradas y Vique získal po bělohorské bitvě z rukou císaře hraběcí titul a z konfiskací se obohatil řadou jihočeských panství, jejichž opevněné centrum postupně vybuďoval na zámku Hluboká. Patřil k dlouhodobým rivalům Albrechta z Valdštejna. Vzájemné nepřátelství obou konkurentů se vyhrtilo v roce 1632, kdy po neúspěšné obraně Prahy před saským vpádem a zbrklém útěku z města zbavil Valdštejn Marradase velitelské hodnosti. Urážku své prestiže nesl sedmdesátiletý „ein guter Cavaliero“ těžce a záhy úder vrátil. V roce 1634 patřil k hlavním iniciátorům Valdštejnova pádu a krátce před generalissimovou smrtí se od císaře dočkal satisfakce v podobě udělené hodnosti nejvyššího vojenského velitele Čech.²¹ Také podoby Marradasova mecenátu prošly prudkou proměnou, příznačnou pro divoké pobělohorské období. Ve dvacátých letech, kdy Čechami táhl v čele svého vojska, se omezil na pamětní značení dobytých

míst vlastní kamennou erbovní deskou v raně barokní profilaci a na primitivní formy „uměleckého sběratelství,“ tkvící v bezhlavém loupení. Cennosti, obrazy, sochy, oltáře, mobiliář i vědecké přístroje, které „získal“ v roce 1622 na hradě Rožmberku a zejména na zámku v Třeboni, se dokonce staly předmětem nelibé reakce Ferdinanda II.²² Po obdržení panství Hluboká, asi v roce 1622, se Marradas, vlastník rozsáhlých uměleckých sbírek, přeorientoval na podporu fortifikačních prací, které měly zdejší renesanční zámek opatřit moderním opevněním.²³ K vlastní sídelní a reprezentační výstavbě na svém panství přikročil zřejmě až na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy ho k tomu mohly vést dva podněty. Jedním zřejmě bylo císařovo potvrzení kupní smlouvy podhodnocených statků v roce 1628,²⁴ které teprve nyní umožnil paragraf „o podávání lén a přijímání cizozemcův do království tohoto“, obsažený v aktuálně vydaném *Obnoveném zřízení zemském* pro Čechy z roku 1627 (v němž je tento oddíl výstižně umístěn ihned za odstavcem o „confiscování statkův“).²⁵ Teprve po roce 1627 se mohl Marradas jako nový právoplatný člen Království přestat obávat o případné stavební investice. Druhým podnětem bylo Marradasovo trvalé usídlení na Hluboké v roce 1631, v té době vrcholily jeho spory s Valdštejnem, a starý generál se proto zřejmě stáhl z veřejné scény do soukromí.²⁶

Na Hluboké dal tehdy postavit několik objektů: letohrádek v nově ohrazené zahradě, o jehož architektonické podobě se nám bohužel nezachovaly žádné informace, jednoduchý hmotný blok panského hostince v podhradí s valenou střechou a boční vjezdovou branou (1633-1634), který byl navzdory návrhům památkové ochrany zbořen v sedmdesátých letech 20. století, a hospodářské stavení na předhradí, vyrůstající z úzkého podlouhlého půdorysu.²⁷ Masivně hmotný nedochovaný jednotrakt hospodářského bloku, zachycený na plánech zámku před novogotickou přestavbou, působí ve vztahu k renesančním zámeckým objektům značně předimenzovaně a svou proporcionalitou i typologií se řadí po bok dalším novostavbám podlouhlých monolitických útvarů v době třicetileté války, přinášejících protobarokní urbanistická řešení (pražské Norbertinum, dochovaný hospodářský blok na předhradí zámku v Jindřichově Hradci, hospodářská křídla flankující vstupní nádvoří zámku ve Valticích či z rytin známé podlouhlé křídlo Pálffyho rezidence v Bratislavě). Stavebník nenechal příchozí na pochybách, z čeho stavební úpravy na Hluboké financuje, podlouhlá budova při vstupní cestě k zámku nesla podle zachovaných zpráv příznačný nápis „*fructus belli*.“²⁸ Protobarokní tendenci scelování a prolínání architektonických hmot přináší i Marradasem iniciovaná přestavba zámku v Rudolfově u Českých Budějovic, který patřil k hlubockému panství.²⁹ Z robustního bloku na čtvercovém půdoryse vyrůstal hmotově provázaný střešní pavilon ve tvaru nízkého hranolu. Altánek svým zdůrazněním tíhy a hmotové spojitosti překračuje tradiční definici renesančního principu adice a doslovně předjímá například barokní řešení zámeckého letohrádku v Ostrově nad Ohří, postaveného Abrahamem Leuthnerem. Oblibu střešních hranolových nástavců v první polovině 17. století dokládá korunující partie zahradního rizalitu Michnova paláce v Praze, nástavec vily Doria Pamphili v Římě, umístěný stejně jako v Rudolfově v centrální pozici, ale odlišně skrývající střešní plochy za atikou, či čtveřice blokových „těžitek“, opatřujících zřejmě po vzoru zámku v Eggenbergu zámeček v Bučovicích zdánlivým fortifikujícím pláštěm. Marradasova venkovská rezidence v Rudolfově se bohužel nedochovala v autentickém stavu, pozdějším úpravám podlehy interiéry i střešní nástavec.

Nejvýznamnější Marradasova fundace je spjata s proměnou jeho donátorství v druhé polovině třicátých let, kdy se kariéra císařského generála nečekaně obrátila k diplomatickým aktivitám. Jednání o Pražský mír i vytoužený titul královského místodržícího vázaly Marradase opět k Praze, kde se stal také hlavním donátorem významného rekatolizačního podniku.³⁰ Asi v letech 1636-1644 nechali pražští karmelitáni Marradasovým nákladem 6500 zlatých postavit na místě původního presbytáře předbělohorského luteránského kostela Nejsvětější Trojice na Malé Straně nové monumentální průčelí, které tak připojili ke starší stavbě, přsvěcené na kostel Panny Marie Vítězné. Východní tabulová kulisa s náznaky raně barokní iluzivní gradace hmot obsáhla přílehlou vnitřní kruchtou a vložená boční schodiště. Z původní stavby převzala monumentální termální okno,³¹ jímž osvětlila chrámový interiér, a právě nad ním se na fasádě vítězoslavně tyčí Marradasův erb. Ve stejné době nechali karmelitáni dosud neznámým nákladem ke kostelu přistavět také nový, úzce odsazený protáhlý presbytář s masivním půlkruhovým závěrem. Jeho gotizující okna v klenební sféře a valené klenutí s neobvyklými hrotitými lunetami mezi pasy zachovávají tradičnější tvarosloví. Ale exteriérové členění půlválce, vyběhajícího mezi dvěma postranními pravouhlými bloky, uprostřed předěleného výrazně vystupující profilovanou římsou a článkovaného lizénovými rámci, se nese v modernějším duchu a typologicky i slohově odkazuje na závěr kostela sv. Jakuba Většího v Jičíně, který pro Albrechta z Valdštejna ve velmi blízkém proporčním rozvrhu navrhl G. B. Pieroni.³² Znalost soudobé Pieronihovy tvorby vykazuje i fasáda kostela Panny Marie Vítězné, která, jak dovedlo dosavadní bádání, vychází ze vzoru římského kostela Santa Maria della Victoria a především ze závazné řádové předlohy kostela Santa Maria della Scala.³³ Svými věžovitými bočními osami však z italských vzorů vybočuje a blíží se středoevropské tradici (a možná též španělské, protože obdobné boční věžice najdeme i na stavbě karmelitánského kostela sv. Terezy v Ávile, která probíhala ve stejné době, v letech 1636–1654).³⁴ Z Pieronihovy geometrizující estetiky převzal anonymní projektant například šambránu centrálního okna v horním patře, která opakuje štukové motivy z klenby audienčního sálu Valdštejnského paláce v Praze, nebo dynamicky gradační motiv trojitě vrstvených jónských pilastrů na fasádě, jenž nezapře stejné stylové a morfologické východisko s nárožními pilíři v interiéru kostela sv. Matouše v Brtnici, který pro dalšího Valdštejnovy rivala generála Rombalda Collalta opět navrhoval Pieroni.³⁵ Blízkou vazbu lze sledovat také v Pieronihově prvním a nerealizovaném návrhu fasády brtnického kostela, který objevil a publikoval Petr Fidler.³⁶ Vztahem návrhu k prototypu karmelitánských průčelí se autor nezabývá, ale právě typ, který ovlivnil průčelí kostela Panny Marie Vítězné, se bez výraznější obměny stal i Pieronihovou inspirací, což nás přivádí k několika otázkám: varioval snad anonymní architekt Pieronihovy motivy, které ještě nepodléhaly dnešním, odlišně chápaným požadavkům na tvůrčí originalitu návrhu? Mohl tak činit na Marradasovo přání, který snad po rivalově smrti zatoužil nahradit Valdštejnovu nedostižnou roli exkluzivního stavebníka? Případně nemohl Marradas po roce 1634 nabídnout Pieronimu novou, nevaldštejnskou zakázku při přestavbě karmelitánského chrámu? Navzdory atribuční nejistotě zůstává Marradasova pražská fundace uměleckým vrcholem jeho mecenátu a zároveň propagátorkou římského raného baroku a hispánské zbožnosti v Praze. Marradasovo proklamativní ztotožnění vlastní společenské prestiže s vypjatým katolicismem se ve stejné době projevilo finanční podporou španělských řádových komunit (objednal například hlavní oltář v klášterním kostele monserratských benediktinů v pražských

Emauzích).³⁷ Zásadní obrat v charakteru Marradasova osobního mecenátu v závěru života lze vykládat jako součást eschatologické přípravy. Krátce před smrtí roku 1638 v jeho osobě zcela převážil dvořan a mecenáš nad vojákem. Marradas se však s novou vlastí neztotožnil plně, protože v závěti zavázal svého synovce k prodeji všech českých statků a k návratu do Španělska.³⁸ Konquistadorský život v cizí zemi možná zapříčinil, že se Baltazar Marradas přes rozsáhlé majetkové zisky nikdy nepustil do velkolepé rezidenční výstavby jako Albrecht z Valdštejna a soustředil se na utilitárně sídelní, fortifikační a bojovně rekatolizační podniky.

Hispánské řádové komunity v Čechách podporoval také Marradasův pobočník a podplukovník jeho pluku don Martin de Hoeff-Huerta, nizozemský šlechtic narozený v Madridu. Surový rekatolizátor sice „*ku konci života svého činil...skutky milosrdné,*“ ale pověst mu to již nezachránilo. Bezohledný přístup v rekatolizaci projevil i při svých stavebních donacích, kdy v Praze a v Písku násilím nutil měšťany k podhodnocenému prodeji pozemků a nemovitostí.³⁹ Pražským bosým karmelitánům od kostela Panny Marie Vítězné věnoval Huerta již v roce 1624 k užívání sousedící palác, jenž získal z konfiskací po rodině z Griespeku. Řeholníci však na oplátku museli za jeho duši každoročně odsloužit sto mší.⁴⁰ Finančním nákladem a z jeho podnětu začaly v Praze v roce 1631 vznikat obytné budovy hyberského klášteře,⁴¹ do začátků pomohl darem dvou domů také jezuitské koleji v Klatovech a oltáře donoval v pražském klášteře monserratských benediktinů a v kostele sv. Vavřince v jihočeské Putimi.⁴² Huertovy stavebnické aktivity ovšem nepřekračovaly meze utilitárního zájmu, a to ani konstrukčními řešeními ani uměleckým provedením. Svědčí o tom přestavba kostela Povýšení sv. Kříže v Písku, kterou inicioval v letech 1629-1645. Na místě gotického kostela a renesanční městské solnice dal postavit protobarokní široké halové jednoduší s rovným závěrem, scelující mezi vtaženými přízdnými pilíři jednoduché prostorové jádro.⁴³ Po roce 1628, kdy Huerta získal titul svobodného pána a v konfiskacích řadu jihočeských panství, přistoupil také k vlastní sídelní výstavbě, již podnikl na středověkém hradě Velharticích. Vybudoval zde protáhlý obytný a spojovací palác s valeně klenutými i plochostropými místnostmi, jež spojuje otevřená monumentální patrová arkádová chodba v rustikalizovaném tvarosloví. Půdorysné a hmotové řešení řadí palác k typickým protobarokním blokovým realizacím.⁴⁴ Také Martin Huerta začal krátce před svou smrtí roku 1637 pomýšlet na poslední pořizení. V jižní boční kapli Panny Marie při pražském kostele Panny Marie Sněžné financoval oltář sv. Františka, pod nímž se nechal pohřbít.⁴⁵ Jeho donační podíl na stavbě kaple, kterou františkáni začali stavět téhož roku, není sice doložen, ale strohý prostor vykazuje rytmikou bočních vtažených pilířů příbuznost s interiérem dominikánského kostela v Písku. Podstatně slabší projevy šlechtické reprezentace u Huerty nezabránily tomu, aby jeho fundace i plánované odkazy ze závěti nedošly stejného osudu jako panství Albrechta z Valdštejna. Pro blíže nespecifikované „*zločiny proti panovníkovi*“ nechal císař Huertův majetek ihned po jeho smrti zkonfiskovat.⁴⁶

Marradas i Huerta stáli sice na horních příčkách mocenského žebříčku dobové společnosti, ale evropského formátu a stavebnické grandióznosti Albrechta z Valdštejna zdaleka nedosáhli. Pouze dalšímu Valdštejnovu politickému rivalovi, císařskému generálu Rombaldu Collaltovi, který pocházel z italské Mantovy, se podařilo položit sídelní i urbanistické základy pro pokračování svého rodu v Českém království. V jeho stavebnických aktivitách v jihomoravské Brtnici pokračoval po roce 1630

syn Klaudius. Přestavbě brtnického zámeckého kostela sv. Matouše, který představuje příklad dobové komplementarity stroze jednoduchého zevnějšku a intenzivně zdobného vnitřku, urbanistickému propojení kostela se současně přebudovávaným hradem a podhradím a povaze vztahu mezi velkorysým fundátorem a jeho talentovaným architektem G. B. Pieronim se nedávno dostalo objevné pozornosti českých a moravských badatelů.⁴⁷ Tři jmenovaní Valdštejnovi nepřátelé patřili k italské a španělské elitě armády a na Valdštejnovi byli ve svém společenském postavení i při svých stavebních fundacích nezávislí. Další skupina stavebníků, které se doposud nedostalo většího odborného zájmu, naopak pochází z vrstev nižší vojenské aristokracie a její stavební podniky jsou vesměs podmíněny Valdštejnovým společenským statutem. Pocházejí z německých a vlámských oblastí a na rozdíl od španělské frakce jim není vlastní ani cílevědomá angažovanost při rekatolizaci země ani účast na vysoké politice. Jsou to budovatelé malých panství mimo hlavní kulturní centra, nejčastěji v severních a východních Čechách. Možnost vlastnit pozemkové držby a stavět na nich se však řadě Valdštejnových důstojníků naskytlá teprve poté, co aktivní účastí přispěli k pádu svého vojenského velitele. Podle Josefa Pekaře rozdal císař během následné frýdlantské konfiskace, jež roku 1634 postihla majetek zavražděného Valdštejna a jeho druhů Adama Erdmana Trčky z Lípy a Viléma Kinského z Vchynic, vůbec nejvíce panství v rámci pobělohorských majetkových přesunů.⁴⁸

Bývalý důstojník Albrechta z Valdštejna a man jeho frýdlantského lenního systému Vilém Lamboy z Deseneur tehdy pro svůj loajální postoj vůči císaři získal do prozatímního a od roku 1640 do trvalého vlastnictví statek Olešnice, na němž se jeho rod udržel do konce 17. století. K olešnické rezidenci v Nových Zámčích poté Lamboy přistavěl nové krátké zámecké křídlo s přízemní hmotnou pilířovou arkádovou chodbou, v Hostinném založil jezuitskou rezidenci a literatura předpokládá jeho účast také na přestavbě zámeckého křídla v Dymokurách.⁴⁹ Lamboyovy stavby se pohybují v mezích funkčního utilitarismu a stylové lapidárnosti. S originálnější typologickou a urbanistickou rozvahou stavěl v letech 1636-1640 svůj zámek v Tupadlech Arnošt de Suys, který patřil spolu s generály Marradasem a Piccolominim k hlavním strůjčům generalissimova konce.⁵⁰ Jednokřídlému jednotraktu se zahradou a hospodářským dvorem vévodí mohutná centrální věž s průjezdem, v němž je dodnes, na rozdíl od zámeckých místností, dochována raně barokní klenební profilace. Brabantský šlechtic Adrian z Enkenfurtu, ze stavebníka kostela v Náměšti nad Oslavou Jana Křtitele z Verdenberka, získal v roce 1636 panství Ledec nad Sázavou. Na ledečském hradě pobýval pro aktivní účast ve válečných akcích a dvojí švédské zajetí výjimečně, a stavební práce proto omezil jen na fortifikační úpravy.⁵¹ Nevybudoval však komplexní opevnění, plnící skutečnou vojenskou funkci, ale v souladu s dobovými trendy se spokojil pouze s vizuální estetizací válečnických znaků, soustředěnou na grandiózní pevnostní vstup, jímž vrcholí přístupová cesta k šlechtickému sídlu. Dva mohutné polygonální bastiony zde mezi sebou svírají bránu s reprezentativním a dekorativně bosovaným portálem. Obdobný důraz na geometricky ideální představu opevnění, jehož reálné provedení nedosahuje úrovně teoretického rozvrhu, je patrný například i na severní redanové linii Valdštejnova hradu Bezděz. Mezi zakladatele rodové linie, usazené dlouhodobě v Čechách, patří Julius Jindřich Sasko-Lauenburský, kterého Ferdinand III. pro věrnost Valdštejnovi nejdříve odsoudil a později mu udělil milost. Vrchnostenské sídlo budoval Julius Jindřich v Toužimi a vévodskou rezidenci v Ostrově nad Ohří. Obě panství získal již ve dvacátých letech a

cílevědomě z nich budoval rozsáhlou rodovou doménu v severozápadních Čechách. Veduty Ostrova nad Ohří, vyryté Matthiasem Merianem v roce 1642, dokládají rozsáhlou stavební činnost na zámku a v jeho okolí. Dekorativní zahrada obsahovala řadu drobných zahradních architektur a parkových úprav na komponovaných centrálních půdorysech. Na Babylónskou věž či pyramidální stavbu upozorňuje Jarmila Krčálová, avšak dodává, že komplexní program staveb není z rytin identifikovatelný.⁵² Císařští důstojníci Jindřich Kraft z Lammersdorfu a Jan Křtitel de la Cron přispěli především k typologii barokních sakrálních staveb. Velitel kyrysníků Jindřich Kraft získal v roce 1636 panství Černíkovice ve východních Čechách, na němž se trvale usadil po skončení třicetileté války. Kromě nedochovaných stavebních úprav na černíkovickém šlechtickém sídle podnikl podporovatel jezuitských misí novostavbu hřbitovního kostela Povýšení sv. Kříže. Stavba, kterou plánoval již ve třicátých letech, vznikla v letech 1648-1652.⁵³ Krátké podélné jednoduší s odsazeným polygonem v závěru propaguje centralizující tendenci jednolitého prostorového jádra, kterou podporuje pozvolna oblená klenba i mělké boční kaple mezi vtaženými pilíři v lodi. Obdobně koncipovaný plně barokní prostor ve stroze stereotomním exteriéru přináší i kostel Nejsvětější Trojice v Zahořanech. Zahořanské panství koupil na počátku padesátých let císařský generál a zemský vojenský velitel Jan Křtitel de la Cron. Stavba hřbitovního kostela v Zahořanech ve vizuálně působivé pozici nad řekou Labe probíhala podle zatím anonymních plánů v letech 1653-1657, a jak upozornila Věra Naňková, poprvé do české barokní architektury uvedla architektonický typ *Wandpfeilerkirche mit Emporen*.⁵⁴ Její fortifikující plášť vypovídá o Cronově hlavní pracovní náplni v poválečném období, kdy se ve spolupráci s Carlem Luragem a Francescem Pieronim aktivně účastnil pokračujících opevňovacích prací v Čechách. Jeho jméno zachycují prameny na zámku v Náchodě, kde si dal Ottavio Piccolomini zřejmě až v padesátých letech vybudovat neobvyklý fortifikační útvar, stojící v solitérním postavení na půdoryse zaobleného lichoběžníku. Prostorný interiér masivního *turionu* je členěn dvěma řadami pilířů takřka v chrámovém uspořádání.⁵⁵ Cron působil také při opevňování Chebu, prováděného podle plánů syna G. B. Pieroniho Francesca, při fortifikačních pracích v Praze a v Bečově nad Teplou, kde na panství Gerharda z Questenberka nechal v roce 1656 vztyčit polygonální věž, další příklad mohutných fortifikačních solitérů poválečné éry, postrádajících vazbu na komplexně vybudované a dokončené opevnění.⁵⁶ Tyto práce si však nevyžádaly nestabilní podmínky třicetileté války, ale byly podmíněny poválečnou konsolidací společenských poměrů, do nichž již nezasahuje ani Albrecht z Valdštejna, ani většina z jeho důstojníků.

Poznámky

1. Georg Skalecki, *Deutsche Architektur zur Zeit des dreissigjährigen Krieges*. Regensburg 1989.
– Petr Fidler, K architektuře středoevropského Seicenta, *Ars XXVII*, 1994, č. 2, s. 135–153.
– Thomas DaCosta Kaufmann, *Court, Cloister & City. The Art and Culture of Central Europe 1450-1800*, London 1995. – Jiří Kroupa, Art, Patronage and Society in Moravia 1620–1650, in: Klaus Bussmann – Heinz Schilling (ed.), *1648: Westfälischer Friede, die Kunst zwischen Krieg und Frieden* (kat. výst.), Münster – Paris 1999. www.lwi.org/westfaelischer-friede/wfd-t/
2. Text vychází z dizertační práce: Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620-1650 a jeho donátorské pozadí. Stylová, funkční a ideová analýza*, Univerzita Palackého v Olomouci 2004.

3. Skalecki (pozn. 1). – Adam Miłobedski, *Architektura polska XVII wieku I–II*, Warszawa 1980.
4. O dominanci umělecké představy stavebníka: Petr Fidler, Bauen ist eine höhere Lust als Kriegführen. Albrecht Wenzel Eusebius von Waldstein als Bauherr und Mäzen. Zur Baustrategie eines Fürsten, *Opera historica VII*, 1999, s. 275–309. – Jiří Kroupa, Umělecká úloha, objednavatelé a styl na Moravě doby barokní, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době baroka 1670–1790* (kat. výst.), Moravská galerie v Brně – Musée des Beaux Arts Rennes 2003, s. 37–77. – Se stálým okruhem stavitelů se setkáváme například ve Valticích či v Březnici. – O urbanistické koncepci: Jiří Kroupa, Palác ve tvrzi: Umělecká úloha a zámecká architektura v raném novověku. *SPFFB, F 45*, 2001, s. 13–37.
5. O charakteru pobělohorské šlechty například: Thomas Winkelbauer, Repräsentationsstreben, Hofstaat und Hofzeremoniell der Herren bzw. Fürsten von Liechtenstein in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, *Opera historica III*, 1993, s. 179–198. – Thomas Winkelbauer, Karrieristen oder Fromme Männer. Adelige Konvertiten in den Böhmisches und österreichischen Ländern um 1600, in: *Nový Mars Moravicus*, Brno 1999. – Petr Maťa, Šlechtic v soukolí absolutismu. Politická činnost Adama ml. z Valdštejna po Bílé hoře, in: *Nový Mars Moravicus*, Brno 1999, s. 482–483. – Tomáš Knoz, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*, Brno 2001.
6. Robert J. W. Evans, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003, s. 243: počet rodů druhořadé aristokracie odhaduje autor na 15–20. Jejich kariéra i kulturní zaměření se podle autora, na rozdíl od několika „elitních“ rodů, pohybují výhradně v zemských hranicích Českého království.
7. Doposud jediná životopisná črta: Miloslav Volf, Jaroslav Bořita z Martinic, *Středočeský sborník historický VII*, 1972, s. 76–77.
8. O městském životním stylu šlechty: Zdeněk Hojda, Rezidence české šlechty v baroku, in: *Acta universitatis Purkynianae philosophica et historica I*, Ústí nad Labem 1992, s. 163. – Vlastní rezidenční palác v Praze stavebně zvelebovali například Martinic a Adam ml. z Valdštejna. – Preferování aktů dvorské zbožnosti ve Vídni u Adama ml. z Valdštejna osvětluje: Marie Koldinská, Pražská a vídeňská každodennost za třicetileté války očima nejvyššího purkrabího, *Opera historica VII*, 1999, s. 559–573.
9. Petr Fidler, Loggia mit Aussicht – Prolegomena zu einer Typologie, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XL*, 1987, s. 88, 89. – Michaela Líčeníková, Úloha architekta Nicolo Sebregondiho ve službách Albrechta z Valdštejna, *Zprávy památkové péče LVIII*, 1998, s. 1–6.
10. Petr Fidler, K architektuře středoevropského Seicenta, *Ars XXVII*, 1994, č. 2, s. 135–137. – Ve čtyřicátých letech se od barokní definice seicenteskního umění odklonili Václav Richter a Zdeněk Wirth. Hans Sedlmayr obdobné stanovisko zastával už ve třicátých letech. (Václav Richter, *O pojem baroka v architektuře*, Olomouc 1944. – Hans Sedlmayr, *Österreichische Barockarchitektur 1690–1740*, Wien 1930.)
11. Petr Fidler, Valdštejnský palác v rámci evropské architektury, in: Mojmír Horyna (ed.), *Valdštejnský palác v Praze*, Praha 2002, s. 131–190.
12. Lubomír Konečný, Baccio del Bianco v Praze, in: Ladislav Daniel (ed.), *Florentáné. Umění z doby medicejských vévodů* (kat. výst.), Praha 2002, s. 27–34.
13. Petr Fidler, Architektúra v 17. storočí, in: Ivan Rusína (ed.), *Barok. Dejiny slovenského výtvarného umeni*, Bratislav 1998, s. 16. – Viz též Johana Kofroňová (ed.), *Opus italicum. Italští renesanční a barokní architekti v Praze. Průvodce výstavou*, Praha 2000.
14. Josef Janáček (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 289. – Jan Amos Komenský, *Historie o těžkých protivenstvích církve české*, Praha 1957, s. 95.
15. Bohuslav Balbín, *Obrana jazyka slovanského zvláště českého*, Praha 1923, s. 94.

16. Ibidem, s. 94–95.
17. Tomáš V. Bílek, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě Bělohorské. Dle původních pramenů...*, Praha 1892, zvl. s. 44–164. – František Krásl, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886, s. 32.
18. Josef Pekař, *Bílá hora*, in: idem, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 228–229.
19. Evans (pozn. 6), s. 236–237.
20. Josef Janáček, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 201.
21. August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království Českého VII. Písecko*, Praha 1890, s. 147–148. – *Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM*, Praha 1997, heslo Marradas (zde citát – za kavalíra a nikoli za vojáka označoval Marradase Valdštejn). – Janáček (pozn. 14), s. 414. – Nejnovější zpracování vojenských a diplomatických osudů přinesl recentně: Josef Forbelský, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století. Osudy generála Baltasara Marradase*, Praha 2006.
22. Erbovní deska s datací 18. 10. 1620 a pamětním nápisem je v druhotném umístění dosud dochována na jihočeském zámku v Poběžovicích. Podle pramenů zde Marradas s vojskem několikrát „ložiroval“: Václav Líva (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války III*, Praha 1951, s. 443, 530. – O kořistění na Rožmberku a Třeboni: August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království Českého III. Budějovicko*, Praha 1884, s. 143. – František Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/3*, Jindřichův Hradec 1935, s. 210.
23. Sedláček (pozn. 21), s. 148.
24. Tomáš V. Bílek, *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618 I/II*, Praha 1883, s. 349.
25. Hermenegild Jireček (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého 1627*, Praha 1888, s. 26.
26. *Ottova encyklopedie* (pozn. 21), heslo Marradas.
27. Půdorys in: Sedláček (pozn. 21), s. 128. – Pavel Vlček, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 2001, s. 244. – Daniel Kovář – Pavel Koblasa, *Město jménem Hluboká*, Jelno 1997, s. 24–25.
28. Sedláček (pozn. 21), s. 128. – Forbelský (pozn. 21), s. 601, 624.
29. Karel Tříška (ed.), *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Jižní Čechy*, Praha 1986, s. 70.
30. *Ottova encyklopedie* (pozn. 21).
31. Jan Párys, *Kostel Panny Marie Vítězné druhdy Karmelitánský v Menším městě Pražském, Památky archaeologické a místopisné*, 1858, s. 198–204. – Vojtěch Birnbaum, *Původní průčelí kostela Panny Marie Vítězné na Malé Straně, Památky archeologické XXXIV*, 1924–1925, s. 219–221. – Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999, s. 77. – Forbelský (pozn. 21), s. 596.
32. Recentně: Petr Fidler, *Kostel sv. Jakuba Většího v Jičíně a architekt Giovanni Battista Pieroni*, in: *Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina okolí Jičína*, Jičín 1997, s. 31–44.
33. Skalecki (pozn. 1), s. 171–175. – Mojmír Horyna, *Architektura kostela*, in: Josef Forbelský (ed.), *Pražské jezulátko*, Praha 2000, s. 71–90. – Jiří T. Kotalík, *Architektura barokní*, Praha 2001, s. 60. – Forbelský (pozn. 21), s. 71–90.
34. Georg Kubler, *Art and Architecture in Spain and Portugal 1500 to 1800*, Harmondsworth 1959, s. 81–83.
35. Jarmila Krčálová, *Giovanni Pieroni – architekt? Umění XXXVI*, 1988, s. 511–540.
36. Fidler (pozn. 32), s. 39.
37. Emanuel Poche – Jan Krofta, *Na Slovanech*, Praha 1956, s. 53.

38. Sedláček (pozn. 21), s. 148.
39. Citace: Krásl (pozn. 17), s. 32. – August Sedláček, *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou III*, Písek 1913, s. 103–106. – Jan Pařez – Hedvika Kuchařová, *Hyberní v Praze*, Praha 2001, s. 46. – Růžena Bařková (ed.), *Umělecké památky Prahy. Nové Město. Vyšehrad*, Praha 1998, s. 548.
40. Tomáš V. Bílek, *Statky a jmění kolejí jesuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 238.
41. Pařez – Kuchařová (pozn. 39).
42. Václav Wagner, *Klatov*, Praha 1948, s. 64–66. – Poche – Krofta (pozn. 37), s. 53. – Krásl (pozn. 17), s. 358.
43. Josef Soukup, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Písecké*, Praha 1910, s. 227.
44. Bílek (pozn. 24), s. 422, 578. – František Alexander Heber, *České hrady, zámky a tvrze I. Západní Čechy*, Praha 2002, s. 453.
45. Jan Kapistrán Vyskočil, *Šest století kostela a kláštera u Panny Marie Sněžn*, Praha 1947, s. 10. – Bařková (pozn. 39), s. 145.
46. Janáček (pozn. 14), s. 416.
47. Krčálová (pozn. 35) – Kroupa, Palác ve tvrzi (pozn. 4).
48. Pekař (pozn. 18), s. 229.
49. August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království Českého V. Podkrkonošsko*, Praha 1887, s. 217. – *Ottova encyklopedie* (pozn. 21), heslo Lamboy. – Bílek (pozn. 24), s. 545, 838. – Vlček (pozn. 27), s. 235.
50. Alžběta Birnbaumová, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Čáslavském*, Praha 1929, s. 334. – Jaroslav Herout, Několik dílčích poznatků o stavebním vývoji památek, *Památková péče XXXIV*, 1974, s. 170. – Původní stavba dnes vstupním křídlem rozsáhlejšího komplexu.
51. *Ottova encyklopedie* (pozn. 21), heslo z Enkenfurtu. – Vlček (pozn. 27), s. 334. – Knoz (pozn. 5), s. 320. – Ladislav Svoboda – Ivana a Martin Ebelovi, *Ledečské dominant*, Ledeč nad Sázavou 2002. Portál datován 1642.
52. August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království Českého XIII. Plzeňsko a Loketsko*. Praha 1905, s. 220. – Jarmila Krčálová, *Centrální stavby české renesanc*, Praha 1976, s. 26. – Miloslav Bělohávek (ed.), *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Západní Čechy*, Praha 1985, s. 355.
53. Josef Ehrenberger, Jednání Solnických s Jindřichem Kraftem Černíkowským o některé grunty w zástawu dané, *Časopis českého museum XXIII*, 1849, s. 70–88. – August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království Českého II. Hradecko*, Praha 1883, s. 195. – Jiří Slavík, Církevní architektura v Podorlicku, in: *Křesťanství v Podorlicku*, Rychnov nad Kněžnou – Dobruška 2000, s. 187, 381–391.
54. Bílek (pozn. 24), s. 866. – Věra Naňková, K typologii české sakrální architektury 17. století, *Umění XXXIV*, 1986, s. 138. – Vlček (pozn. 27), s. 508.
55. Sedláček (pozn. 53), s. 3. – Vlček (pozn. 27), s. 378–379.
56. Cyril Merhout – Zdeněk Wirth, *Zmizelá Praha 2. Malá Strana a Hradčany*, Praha 1946, s. 27. – František Kašička – Bořivoj Nechvátal, Barokní zbrojnice na Vyšehradě, *Památková péče XXXV*, 1975, s. 109. – Krčálová (pozn. 35), s. 516. – Vlček (pozn. 27), s. 81, 160. – Vladimír Kupka (ed.), *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 237.

